

„KAIP DEBESŲ ŠEŠĖLIAI PLAUKIA MŪSŲ PAVIDALAI...”

*Ir dabar mes sapnuojame
miško laukymes ir
vėją, ir medžius, ir debesų
bėgsmą – lemtie –
kaip debesų šešėliai
plaukia mūsų pavidalai...*

B. Radzevičius

Kuo labiau metams bėgant tolsta nuo mūsų Bronius Radzevičius, tuo labiau norime įsismelkti į jo kūrybą; jo prozoje randame vis daugiau dalykų, kurių anksčiau arba nepastebėjom, arba nespėjom atidžiau įsižiūrėti. O gal tokia yra kiekvieno didelio talento dalia? Yra žmonių, anksčiau neskaičiusių jo raštų ir nieko apie jį negirdėjusių, o dabar ieškančių *Priešaušrio vieškelių* ir norinčių šitą širdim parašytą knygą paversti madingu suvenyru. Tačiau ryškėja ir graži prošvaistė: pastaruoju metu periodikoje pasirodžius jo kūriniais, daugybę skaitytojų dar labiau ėmė traukti ir gilusis šio rašytojo kūrybos klodas – išmintingas susimąstymas, sielos skaidrumas, tikras jausmas.

O viskas buvo dar ne taip seniai – ir pirmieji apsakymai periodikoje, ir pirmoji knyga, ir antroji, visai čia pat laikas, kai kūrėjas ir jo kūryba buvo viena gyvastis.

Nepamirštamasis dar įspūdis, kurį žadino B. Radzevičiaus romanas *Priešaušrio vieškeliai*, išleistas 1979 metais. Autorius priimamas į Rašytojų sąjungą, jam paskiriama Žemaitės premija, jis kviečiamas į televiziją, kur varždamasis kalba apie kūrėjo darbą. 1980 metų vidurvasarį skuba centrine Vilniaus gatve – jam užkrauta rūpintis kažkokio rajono saviveiklininkais, suvažiaavusiais į Dainų šventę (tada jis dirbo Respublikiniame kultūros-švietimo darbo moksliniame kabinete), trumpais kapotais sakiniiais spėdamas užsiminti kaip visatai pakyrėjo ir kaip norėtų mesti kūrybinio darbo laiką ėdančią tarnybą ir atsidėti didžiajam pašaukimui. „Savo pirmąjį romaną rašiau iš meilės. Iš meilės, skausmingai pulsuojančios kiekviename nerve. Rašydamas įsitikinau – tik meilė gali padaryti žmogų laimingą. Todėl aš ne kartą Kristupo lūpomis kartoju: žmogų svarbiausia ne teisti, o reikia pačiam pabandyti atsidurti jo kailyje“, – kalbėjo jis laikraščio korespondentui¹. Čia užsimena ir apie antrąją romano *Priešaušrio vieškeliai* dalį: „...aš tęsiu toliau pradėtą sumanymą – parodyti, kaip po monotonišku, pasikartojančiu ir paprastu gyvenimu pulsuoja daug paslaptingesnė vidinė ir išorinė knygos herojų savastis, jų dvasinė harmonija“. Beje, tuojau pat priduria, jog apie tai „kol kas dar anksti kalbėti“. O antroji romano dalis tuo metu jau baigė gulti į didžiulį mašinėlę perrašytų ir neperrašytų puslapių kalną, ir bebuvu likusios tikrai kelios savaitės iki tos juodos akimirkos. Nemeluota kūrybinė sėkmė – rodos, tikrai rašyk, dirbk – pasiekta viena didžiųjų gyvenimo pakopų, apie kurią daug ir kankinantis galvota, kuriai sąmoningai paaukota nemaža metų. Didelėmis pastangomis sutramdytas nuo pat kūdikystės slėgęs nepasitikėjimo, „atstumtojo“ jausmas. Ir tada Bronius Radzevičius pats pridėda pirštą prie savo gyvenimo gyslos. Tragiškas, rūstus atvejis, paliekantis gyviesiems skausmą, abejones ir skaisčiai baltą rašytojo kūrybos erdvę, kurioje jau nebegali šmėkščioti jokie materialūs kūrėjo esybės šešėliai.

¹ *Baltrušaitis R.* Gyva kūrybos versmė. – Vakarinės naujienos, 1980. IX.23.

Apie B. Radzevičių kol kas nieko nerasime parašyta nei žinynuose, nei rašytojų autobiografijų knygose, todėl čia norima bent trumpai suminėti vieną kitą smulkesnį jo gyvenimo faktą. Jis gimė 1940 m. gruodžio 24 d. Radviliškyje. Prasidėjus karui, 1941 metais, šeima – tėvas Juozas Radzevičius, motina Karolina Namikaitė-Radzevičienė, duktė Birutė ir Bronius – sugrįžta į Utenos rajono Vyžuonų vienkiemį, kur tėvas broliams buvo perleidęs septynis hektarus jam priklausiusios žemės, o pats iškeliavęs laimės ieškoti į Kauną, paskiau į Radviliškį. 1944 m. tėvas išeina į frontą, sužeidžiamas. Kitais metais, grįždamas iš karo, pakeliui į namus sužino, kad mirė ir jau palaidota žmona. Du našlaičius – Birutę ir Bronių – dažnai priglausdavo giminės, motinos seserys Veronika ir Albina Namikaitės (dabar abi gyvenančios Utenoje). Netrukus tėvas vėl veda, bet po metų džiova miršta ir antroji žmona, palikdama sūnų Saulių. Sunkiai galėdamas verstis vienas su trim vaikais, tėvas veda trečią kartą, gimsta dar du vaikai – Rima ir Alvydas. 1949 metais Broniukas pradeda lankyti Vyžuonų vidurinę mokyklą. Vėlu 1958 metų rudenį netekęs tėvo, jis lieka visiškai našlaitis ir vidurinę baigia internate (1960). Iškilio ne vienas klausimas: ką studijuoti ir kaip studijuojant gyventi mieste – iš namų, kuriuose nėra motinos ir tėvo, kuriuose liko dar būrys vaikų, didesnės paramos tikėtis nebuvo galima.

Įgimtas polinkis svarstyti ir viską kuo tiksliau apibrėžti nuvilioja Bronių į Vilniaus universiteto matematikos fakultetą. Vėliau, studamas į Rašytojų sąjungą, išsamioje autobiografijoje jis rašė: „Nemėgau migloto šnekėjimo bei postringavimų, kur sąvokos tokios neapibrėžtos, niekuo nepamatuojamos ir joms sunku rasti apčiuopiamus atitikmenis. [...] Jau nuo mažens kažkaip atidžiai stebėjau visa, kas dedasi aplink, dėjausi sau į galvą su blašiu įsitikinimu, kad visa tai kada nors pravers, kad visas tas aplinkui vykstant gyvenimas negali išgaruoti, dingti – o jis toks turtingas, slėpingas, įvairus – kaip nebuves. Netgi savo specialybę regėjau kažkokioje niekieno žemėje tarp tikslųjų mokslų, filosofijos, literatūros, psichologijos; blašiu nuojauta kuždėjo, kad bet kuri iš šių sričių turi ribotas, specifines žmogaus ir gyvenimo pažinimo priemones ir neįstengia aprėpti visumos...“ Pamažu ateina nusivylimas specialybe, formulėmis, kurioms, „rodės, ir galo nebus“, sunku verstis materialiai, ir Bronius, išlaikęs žiemos sesijos egzaminus, nelaukdamas pavasario, palieka universitetą, pusmetį dirba Anykščių rajono Vikonių plytinės statyboje, paskui (1962) Vilniuje baigia I-ąją technikos mokyklą, dirba tekintoju „Žalgirio“ staklių gamykloje. Noras įgyti aukštąjį mokslą vėl atveda jį į universitetą, dabar jau studijuoti lietuvių kalbos ir literatūros. Universitetą jis baigė 1967 metais (nors diplomą gavo tik 1968 m., išlaikęs įsiskolintą egzaminą). Studijuodamas, spiriamas reikalo pasistiprinti nelengvą materialinį būvį, per atostogas ir mokslo metais dirba krovėju Vilniaus konservų fabrike, literatūrinio bendradarbiu *Vakarinių naujienų* laikraštyje. Baigęs universitetą, metus (1967–1968) mokytojavo Ignalinos rajono Ožionių aštuonmetėje mokykloje, dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą. Paskiau – daugybė darbų ir tarnybų: *Šluota*, *Komjaunimo tiesa*, *Girios*, vėl *Komjaunimo tiesa*, „Dinamo“ sporto draugija, vėl *Girių* redakcija... Kažkoks nerimas, nepasitenkinimas, laisvesnio laiko troškimas kūrybai vijo jį iš vietos į vietą. Ilgiausiai – nuo 1973 metų iki mirties – jis išdirbo Respublikiniame kultūros–švietimo darbo moksliniame metodiniame kabinete redaktoriumi.

Broniaus Radzevičiaus vaikystė prabėgo gražiam Vyžuonų vienkiemyje netoli Vyžuonos ir Šventosios, tarp banguojančių kalvų, priešais mėlynuojantį pušyną. Pakeliui į mokyklą – vaikystės draugo, bendraklasio, būsimo poeto, kritiko ir mokslininko Antano Masionio tėviškė. Dažnai jie kartu eina į mokyklą, kalbėdamiesi apie literatūrą, meną ir savo ateitį. Jei pasitaiko Broniui grįžti vėliau, jis mato už lango prie lempos sėdintį Antaną, įnikusį į knygą. (Šitie ir kiti autentiški momentai atsispindi apsakyme „Bėgalinis dienos skaidrumas“. Galimas daiktas, kad koks atsitikimas, momentas, išsikalbėjimas bus davęs stimulą abiem parašyti kūrinį tuo pačiu pavadinimu – A. Masioniui eilėraštyje „Išėjimo novelė“, o B. Radzevičiui – apsakymą.) Ta draugystė, nenutrūkusį iki pat targiškos Antano mirties (1974), tikriausiai skatino pasitempti, nenurimti, ieškoti, gilintis, kad galėtum pokalbyje pateikti svaresnių argumentų, ir po kiek metų gal net savigraužos kirminas, kai atrodydavo, jog draugas jau spėjo daugiau nuveikti, aukščiau

palypėti. Prasideda tarytum lenktyniavimas, kartais net disputai, vėliau įvairiais atšvaitais atspindėję *Priešaušrio vieškelių* puslapiuose. Tas vaikystės ir jaunystės laikas, tos kalvos subanguoja visoje jo kūryboje; sietuva, žvyruobė, pievos, dėdės Antano Radzevičiaus (su žmona gyvenusio kitame Radzevičių trobos gale; jis mirė 1983 m.) gyvenimo išmintis atgis jo apsakymuose, romane, taps labai stipriu jo, menininko, kūrybinių svarstymų pagrindu. Tai viena jo vaikystės ir jaunystės pusė. Antra – skaudžioji. Mažas likęs be motinos, gavęs iš jos jautrią, imlią širdį, Bronius visą laiką skausmingai jaus šitą netektį. Be galo jautrios ir ambicingos prigimties, uždaro būdo, linkęs į vienatvę, atskirtumo, vienišumo jausmą jis dar vaikystėje išpuoselėjo iki aukščiausio laipsnio ir vėliau to praėjusio laiko nebegalėdamas įsivaizduoti kitaip, objektyviau. Tėvui, kurio namuose augo penki vaikai, buvo nelengva. Nelengva ir pamotei: radusi tris svetimus, ji augino dar du savo vaikus. Namuose vargo užteko visiems, o džiaugsmas būdavo retas. Šito laiko vaikai džiugias viltis regėdavo vien tik savo fantazijose, ir tik daug vėliau, suaugę, suprato, kokie vis dėlto švelnūs šviesuliai – lyg aureolės – spindėjo jų vaikystėje. Didelio jautrumo vaikui Broniukui motinos netektis atrodė kaip tamsiausi debesys, užgulę viską, ką matė aplinkui. Štai vienas B. Radzevičiaus vaikystės būsenų paliudijimas, išsakytas minėtoje autobiografijoje Rašytojų sąjungai: „Kiek save prisimenu, degiau noru išsiveržti iš gana nykios namų aplinkos. Kaip šiandien jaučiu tą apmaudą, pasidarygėjimą viskuo, ką ten mačiau, patyriau, su kuo susidurdavau kas žingsnis – [...] rietenos [...], neapykanta ir čia pat – begalinis gerumas, kažkoks jaudinantis tų pačių žmonių švelnumas, kurie čia muša, čia glosto – mat buvau gana klusnus, paslaugus, visus išklausančias vaikas, be to, našlaitis... Jau tada ramybės man, matyt, nedavė klausimai, tiesa, dar blausūs, nesuvokti – kodėl? Kodėl jie taip gyvena, kas slypi žmogaus prigimtyje [...] Išsiaiškinti, suprasti, įveikti – moralinio arba vidinio tobulėjimo poreikis many visuomet buvo labai stiprus, manau, kad jį paveldėjau iš motinos, gan stropios, tylios, dalykiškos, atsidavusios šeimai moteriškės. Tėvas, priešingai – buvo nerūpestingas švaistūnas, tačiau turėjo ypatingą gebėjimą pajusti kiekvienos akimirkos žavesį, šventiškumą, trapumą, kažkaip ypatingai skaudžiai mylėjo žmones ir savaip buvo visų mylimas“. Ir dar vienas prisipažinimas toje pačioje autobiografijoje: „Kažkoks atotrūkio, nepasitikėjimo jausmas, tiesa, gerokai priblėsęs, iš dalies įveiktas, many tebėra gyvas ir dabar, kadangi jaukios, patikimos, saugios namų šilumos niekada nesu vaikystėje patyręs“.

Tikriausiai todėl jo kūryboje vėliau lyg priešprieša skurdžiai vaikystei ir jaunystei atsiranda pasakiškai puošnios salės, elegantiškai apsirengę žmonės, moterys prie pianinų, ir čia pat dažnai kaip juoda dėmė šmėkščioja nukleiptų batų įvaizdis... Aplinkos grožis ir aplinkos brutalumas (tikrasis ar tik šitaip jautraus vaiko suvoktas) – štai ta matoma kryžkelė, kurioje ilgą laiką – jeigu tik ne visą gyvenimą – teko vaikščioti ir būsiamajam, ir jau esamam rašytojui. Motinos netekimas – tai buvusio (greičiau įsivaizduojamo, nes motina mirė, kai vaikas buvo visai mažas) šviesaus ir jaukaus pasaulio netekimas, nugrimzdimas į juodą neviltingą ir skausmą. Sesuo Birutė ir pamotė Veronika Radzevičienė pasakoja, kad sykį, pasiėmęs motinos nuotrauką, vaikas palindo su ja po lova ir gaudžiai, nenumaldomai verkė vis kartodamas: „Mamytė, mamytė...“¹

Vėliau, kai Broniukas kiek paaugo, ne kartą reikėjo jį subarti, kad taip ilgai nedegintų žibalo, negadintų akių prie knygų. Jau tada jį, matyt, traukė kitų žmonių mintys, nupasakotos istorijos, ir galbūt jau tada brendo pasiryžimas atsikratyti slogios kūdikystės naštos. Veronika Namikaitė, rašytojo teta, atveždavo jam knygų. Ji prisimena, kaip godžiai Broniukas skaitydavo. Bene viena pirmųjų knygų, kurią pats perskaitė, buvo „Eglė, žalčių karalienė“²

Mokykloje Bronius išsiskyrė tylumu, uždarumu. „Pažinojau Broniuką, kai jis mokėsi dar pradinėse klasėse. Toks Čiuplūtis, plonutis, švelnus, netriukšmingas. Ir kažkodėl būdavo ne tarp vaikų, bet šalia jų. Jei vaikai bėgiodavo, žaisdavo ar pešdavosi, jis būdavo ne tų pramogų dalyvis, o stebėtojas. Žiūrėdavo ir

¹ Papasakota šio str. autoriui. 1983.VI.3.

² Papasakota šio str. autoriui. 1983.VI.3.

žiūrėdavo į vaikus, šypsodavosi, bet pats į jų tarpą neįsisprausdavo, [...] Atsimenu tokį epizodą. Tuo metu Bronius buvo berods šeštoje klasėje. Kartą gražinau klasei ištaisytus atpasakojimus. Broniaus buvo pridaryta nemaža rašybos klaidų, pribraukyta. Liečiau tvarkingai ir gražiai perrašyti. Nustebau, kai, skaitydamas jo ištaisytą atpasakojimą, radau ne perrašytą, o namuose naujai parašytą. Žinoma, vėl klaidų buvo pakankamai... [...] Gal tai ir buvo kūrybinio darbo užuomazgos, gal nuo čia ir prasidėjo rašytojas? Deja, tuo metu niekas to nepastebėjome“, – prisimena Vyžuonų vidurinės mokyklos mokytojas P. Zabulionis.¹ Užsimindamas apie Broniaus ir tėvo santykius, jis rašo: „Tėvas dirbo spirito varykloje (vėliau šiurpia realybe ta varykla šmėkštels romane. Į varyklą, eidamas iš mokyklos, ne kartą užsukdavo ir Bronius. – J. A.) buvusiam Vyžuonų dvare. Mėgo išgerti. Tačiau Bronius tėvą labai mylėjo. Kartą tėvas namo nebegrįžo. Žmonės kalbėjo matę neblaivų einantį paupiu iš darbo. Visi įtarė jį nuskendus. Suskato ieškoti, graibyti kabliais. Graibė vyrai dieną, graibė kitą. Neteko vilties surasti. Nusprendė: vanduo perbėgs, išmes lavoną. O Bronius visą laiką paupy. Stovėjo suakmenėjusiu veidu ant kranto, kai lavono ieškojo, stovėjo ir žiūrėjo į vandenį, kai jau nebeieškojo, ir taip kelias dienas, kol pagaliau surado“.

Ar kartais ne čia turi pradžią vėliau jo apsakymuose, o ypač romane atsiradusi savotiška vandens mistika, vandens ir kranto motyvai?

1960 metais su kitais saviveiklininkais šokėjais atvykęs į Vilnių, mokytojo P. Zabulionio Bronius paprašo charakteristikos, kaip jis dalyvavęs literatū būrelyje: ketinąs studijuoti lietuvių kalbą ir literatūrą, o įstojo į matematikos specialybę. Gal kartais atgrasė tos nelemtos rašybos ir skyrybos klaidos?..

Pagaliau po poros metų jo svajonė išsipildė – Bronius studentas lituanistas. Visą laisvesnį laiką jis sėdi universiteto bibliotekos skaitykloje. Pro gilių nišų langus žvilgsnis nukrypsta į akmenimis grįstą gatvelę, ir jo vaizduotėje pralekia šimtmetis po šimtmečio, šmėkščioja paveiksluose matytų ar įsivaizduotų didžiųjų žmonių veidai. (Pagarba talentui, autoritetui, kilnios sielos asmeniui persmelkta visa B. Radzevičiaus kūryba. Beje, dar vienas įdomus momentas jo raštuose: pagarba senatvei, senam žmogui. Ne kaip tipui, įdomiam charakteriui, mokančiam originaliai, „liaudiškai“ pakalbėti, o lyg kokiam dideliui posūkiui gyvybės kelyje. Šitokios Rytų dvasia persunktos pagarbos žmogaus amžiui, senatvei savo prozoje iki šiol turėjome maža kur, daugiausia gal V. Krėvės knygose.) Širdis ima smarkiau plakti: eiti, veržtis prie tų žmonių, jie kaip magnetas – prie jų, tik prie jų taip linksta širdis! Reikia dirbti, dirbti sukandus dantis, tik šitaip jis įveiks prigimties nedrąsą, nusimes sunkios vaikystės ir paauglystės uždėtą nepasitikėjimo, atodairos naštą.

Išėjęs į Mokslų akademijos bibliotekos skaityklos balkoną, žvelgia virš Neries į šiaurę (šitie išgyvenimai subtiliai aprašomi romano antroje dalyje), kur mintyse dūluoja jo Vyžuonos, o čia pat, dešiniau, saulėlydy raudonuoja Gedimino pilies bokštas. Galutinai subręsta pasiryžimas surinkti į visumą tai, ką, jautė, yra gavęs iš prigimties, išsakyti: kokia jo gimtojo kaimo žmonių likimų prasmė, kokia prasmė glūdi jo kartos mokslo siekiančių ir jau pasiekusių sąžiningų, jautrių žmonių patirtyje, abejonėse, viltyse ir nuosmūkiuose – ir visa tai šitame didžiuliame aerodrome, nutįsusiame nuo Vyžuonų iki Vilniaus bokštų, nuo liaudies dainų iki meno galerijų, iki Kamiu (Camus), Prusto (Prousto), Froido (Freudo), Folknerio (Faulknerio), Paskalio (Pascalio)... Buvo pamėgęs J. Juškaičio poeziją. (Žmona Genė Radzevičienė prisimena, kaip Bronius, pritaikęs melodiją, dainuodavo J. Juškaičio eilėraščio posmą: „Ji kaip kvėpėjimas gėlės. / Ir ji stebuklus padarys. / Kur mano kaukolė gulės, / Tenai bus žemės vidury.“²) Ir vėl akys užkliūva už saulės nurausvinto Gedimino bokšto, ir nepajunta, kaip lūpose suskamba istorinio svorio žodis: „Vilnius!“ (Šis motyvas įtaigiai aprašytas romano antroje dalyje.) Imli, didelė prigimtis tegali taip aiškiai suvokti savo paskirtį, taip jautriai suprasti gimtojo krašto istorijos tieses ir vingius.

¹ Iš laiško šio str. autoriui. 1983.III.28.

² Papasakota šio str. autoriui 1983.VI.6.

Knygos, studijos, galvojimai ir svarstymai, vienvėdis valandos (labai mėgo pabūti vienas, nors vienišumą, kaip pasakoja jo artimieji, ištvėrdavo sunkiai) padėjo išsilukštinti iš veržiančio savimeilės kiauto. Susiformuoja (jis pats save suformuoja!) žmogus, kuris vėliau dienoraštyje parašo tokius žodžius: „Jeigu yra kažkas, ką tu jauti ir girdi, ir lauki, vadinasi, yra kažkas, kas ir tave jaučia, girdi“. Kitoje vietoje parašyta: „Ar ne tai, kad visa atsikartoja, sako ta šviesa, tik po naujais rūbais, žodžiais mes nemokame atskirti, įsidėmėti tų pačių pavidalų, tų pačių minčių, tų pačių rūpesčių? Ar ne tai ji sako, kad žmogus negali būti begalinėje savo vienvėdyje, vienas, visiškai vienas jis negali būti. Tik reikia atseikėti savus pavidalus, iš begalės praeivių atrinkti, kas tau būdinga, kas plazda tavy, tik reikia mokėti drįsti ir ryžtis neatstumti savęs, neužgaulioti, neniekinti, nerodyti pirštu, tik reikia iki savęs nusižeminti.“

Lydimas skaidrių minčių, o kartu vis tiek abejonių ir skausmo („skausme, skausme, tu visada buvai mano brolis“, – yra parašęs B. Radzevičius), didelėmis dvasinėmis pastangomis ėmė vis aukštyti stiebtis unikalų talentą, žmogus, prigimties apdovanotas retu jautrumu ir mąslumu, o vėliau stebinantis tvirtu apsisprendimu – tikrai kūryba yra didžioji jo gyvenimo prasmė.

„Po daugelio metų įsiskaitysiu į jo poetinį įvaizdį, kaip aštrų kristalą vartysiu tarp delnų ir nežinosiu – kas buvo tas žmogus. O kažkada gulėm ir kėlėm (bendrabočio laikais). Prisimenu dideles viltis. Bet nuo daugybės vilties ir nevilties metų tos gatvelės, kur mes susitikdavom ir išsiskirdavom, jam atrodė surūdijusios... – rašo B. Radzevičiaus bendradarbis ir bendramintis B. Kašėlionis. – Jis nekalbėjo, kad reikia siužeto. Kalbėjo apie nudvasintą žmogų, kuriam nebelieka į ką atsiremti. Todėl Kanto moralės filosofiją jis laikė atspirties tašku... Ilgai ir skaudžiai jis išgyveno savo draugo (Antano Masionio – J. A.) mirtį. Kažkokie vaizdiniai, gal mitologinio archetipo pavidalu, jam atėdavo į sapnus.“¹

„Gyvenome keturiese – visi filologai. Bendrakursiai – humoristas A. Tendzegolskis, literatas B. Kašėlionis, aš – ir Bronius Radzevičius. Pas mus pradėjo lankytis jau viena kitą kūrinėlį paskelbęs Rimantas Šavelis, Vytautas Skripka, Petras Dirgėla... Žinoma, visada buvo diskutuojama, aptariamoms literatūrinio gyvenimo naujienoms. Bronius, kad ir būdamas uždaro būdo, neiškėsdavo neįsiterpęs į mūsų rimtus ir nerimtus ginčus. Atkreipėme dėmesį, kad jis daug skaito, vaikšto tarsi po kitą, tik jam vienam pažįstamą pasaulį. Apie jokią savo kūrybą jis nė vienam iš mūsų tuo metu neužsiminė“, – rašo V. Brazauskas². Apie Broniuo vaikystę ir jaunystės metus B. Radzevičiaus dėdė Antanas Radzevičius pasakojo: maždaug iki aštuoniolikos metų vaikas buvęs linksmas, mėgęs dainuoti ir šokti, vėliau ėmė vis labiau užsidaryti. Stovės kur kieme, žiūrės užsimąstęs į tolumas...³

Apie laiką, kurį mini V. Brazauskas, autobiografijoje kiek ironiškai rašė ir B. Radzevičius: „Pirmuosius vaizdelius „Paslaptingas pasaulis“ (*Komjaunimo tiesa*, 1967), „Šiąnakt bus šalna“ (*Literatūra ir menas*, 1967) parašiau baigdamas universitetą. Tai buvo pirmieji plunksnos bandymai, kuriuos, beje, išprovokavo gana triukšmingai savo literatūriniais laimėjimais besidžiaugią draugai – V. Brazauskas, V. Skripka, impulsyviais šūkišiais atitraukė nuo pernelyg rimtų apmąstymų ir studijų“...

„1968–1969 metais mudu su Bronium nuomojome kambarį Gerosios Vilties gatvėje. Gyvenome skurdokai. Bronius tuomet dirbo *Šluotos* redakcijoje. Į buitį mažai tekreipėme dėmesio, Bronius visą žiemą miegodavo po galva pasidėjęs juodą ausinę kepurę. Įsiminė jo rytiniai dainavimai; prausdamasis vonioje, sodriu balsu traukdavo savotišką, pagal J. Janonio eilėrašį jo paties sukurtą melodiją ir žodžius: „Ar liūdna, neliūdna...“

Retkarčiais susitikdavom skaitykloje. Čia Bronius sėdėdavo apsvirtęs stirtomis knygų, skaitydavo daugiausia filosofinio pobūdžio veikalus rusų, vokiečių kalbomis. Nemėgdavo, kad jį klausinėtum, ką skaitas, į klausimus atsakinėdavo trumpai, kartais ir nedraugiškai. Iš to mudviejų bendro gyvenimo Gerosios Vilties gatvėje prisimena epizodas, kaip Bronius, susižavėjęs solidžiu honoraru, bandė rašyti

¹ Iš laiško šio str. autoriui. 1982.XII.28.

² Iš laiško šio str. autoriui. 1983.II.16–17.

³ Papasakota šio str. autorini 1983. VI.3.

kino scenarijų. Parsinešė iš kažkur spausdinimo mašinėlę ir ištisas naktis, kramsnodamas neprinokusius pomidorus, barškino siužetus. Iš to barškimo nieko neišėjo, scenarijus buvo atmestas. Daugiau, rodos, Bronius nebandė draugauti su kinu... Kai apie 1977 metus romano ištraukos buvo spausdinamos *Komjaunimo tiesoje*, net man, artimai pažinojusiam Bronių, teatrodė, kad tai mados dalykas, kažkas netikra. Tuomet visi mūsų prozininkai buvo pasinešę rašyti stambius kūrinus, romanai dygo lyg grybai po lietaus. Bet štai *Priešaušrio vieškeliai* pasirodė knygynuose. Vakare nulėkiau pas jį į namus, smarkiai išgyriau knygą ir dar pasakiau, kad Bronius – dabar didžiausias mūsų kartos rašytojas, o gal ir apskritai vienas rimčiausių pokario menininkų. Autorius visas mano panegirikas sutiko tylomis, išvirė stiprios kavos, kaip mažas vaikas džiaugėsi, kad knyga išėjo tokia stora, jau kažkelintą kartą vertė dar spaustuvės dažais kvepiančius lapus ir vis šypsojosi... Tą vakarą Bronius buvo tikrąja to žodžio prasme laimingas. Tokio jo veido, apšviesto kažkokia mąslia vidine šviesa, niekada nebuvau matęs.¹

„Tą dieną, kai gavo *Priešaušrio vieškelių* signalinį egzempliorių, Bronius švytėdamas įsiveržė į mano butą, aukštai iškėlęs knygą, ją rodydamas, paskui sugriebė mane į stiprų glėbį, mano kaulėliai ėmė braškėti, išbučiavo... Bronius tuojau pat atvertė knygą ir perskaitė porą puslapių, anot jo, brangiausio jam teksto.“²

Nuo nevirties, nepasitikėjimo bangos – ant nesutramdomo džiaugsmo keteros, o paskui žemyn, į nusivylimo prarają – šitaip tikrą menininką blaško didžiausioji jo meilė – kūryba. Kartais jau atrodo, kad visą gyvenimą, visą pasaulį, kiek jo įmanoma aprėpti, jau gali sutalpinti, o gal net sutalpinai ant plunksnos smagialio, kaip sakydavo V. Folkneris, bet vėl: prasmė? Kam? Ką duoda tavo kūryba žmogui? Ar ji stumtelėjo nors per žingsnelį arčiau harmonijos, tobulybės? Gal tavo kūryba tiktai tau yra viskas, o kitam?

Žemiau spausdinami jo draugų papasakoti epizodai byloja, koks susikaupęs, besiruošiantis rašytojo darbu buvo B. Radzevičius ir kaip jis dirbo. A. Tendzegolskis, prisimindamas studijų, bendrabučio laikus, rašo: „Visi čia buvome literatai, išskyrus vieną – B. Radzevičių... Taip, iš pradžių jis buvo tik filologas. Nereiškė jokių pretenzijų į literatūrą. Ir apskritai jokių pretenzijų. Sėdėdavo prie lango tylus, ramus, tvarkingas. Visada santūrus, išlaikantis pusiausvyrą netgi tada, kai bendrabutis virsdavo kūliais. Kambaryje būdavo visko – ir ginčų, ir vyno, ir svajonių, o B. Radzevičius laikėsi nuošaliai. Viską matydavo ir girdėdavo, sekiodavo mus savo giliomis akimis, tačiau kalbėdavo retai. O jeigu prabildavo, tardavo žodžius lėtai, netgi sunkiai. Turėdavai ilgokai laukti jo minties tąsos. Dažnai jį pašnekovai pertraukdavo, perrėkdavo. Jo mintys taip ir likdavo nepasakytos. Pastebėjau tokį dalyką: kartais, norėdamas pasakyti mintį, jis iš anksto liepdavo neskubėti jo pertraukti, kiek nervingai tardavo:

– Tu tuojau sakysi: „Ne, ne!“ Bet neskubėk, paklausk...

Susidurdavom gatvėj, arba užsukdavau į jo darbovietę. Eidavom į knygyną, valgyklą, keletą kartų užsibuvom „Dainavos“ restorane. Alkoholinių gėrimų jis ragaudavo labai saikingai, o restorane sėdėdavo todėl, kad čia būdavo ramu. Vėlumoje jis, inteligentiškas, tvarkingas, susigūždavo, iškeldavo baltą pirštą ir kaip magas kalbėdavo jau ne tiek man ar prisėdusiam žmogui, o greičiau kitiems, čia nesantiems, ir sau.“³

V. Skripka minėtame laiške prisimena: „Rašanti jį mačiau gal tik porą kartų, bet įspūdis liko didelis. Atsimenu, jis man paskambino į namus: „Ateik, eisim pasivaikščioti.“ Nuvažiavęs į Mičiurino gatvę (B. Radzevičiaus darbovietė. – J. A.), radau sėdintį prie savo darbo stalo ir kažką nepaprastai sparčiai užrašinėjantį. Ant siaurų popieriaus skilčių greitai jis kažką rašė. Užklaustas gana piktaite metė: „Netrukdyk!“ ir tęsė toliau. Retkarčiais pakeldavo akis ir įsiklausydavo. Paskui vėl rašė smulkia trūkinėjančia rašysena. Užmečiau akį, bet nieko išskaityti nesugebėjau. Tik vėliau sužinojau

¹ Iš V. Skripkos laiško šio str. autoriui. 1983.II.1.

² Iš P. Dirgėlos laiško šio str. autoriui. 1983.II.9.

³ Iš A. Tendzegolskio laiško šio str. autoriui. 1983.IV.14.

(nebeprisimenu, ar iš jo paties, ar iš žmonos Genutės), kad tai buvo kažkelinti *Priešaušrio vieškelių* antrosios dalies juodraščiai.

Per dieną prirašydavo krūvą lapų. O kur dar taisymai, redagavimai!”

B. Radzevičiaus žmona prisimena jo dažnai, ypač paskutiniaisiais metais, kartotą gyvenimo formulę, jo tris didžiausias meiles: kūrybai, sūnui Kostukui ir tėvynei.

Visos tos trys meilės, jam prisilietus prie popieriaus lapo, virsdavo viena: pašaukimu prakalbinti, įprasminti kad ir menkiausią gyvenimo smulkmeną.

„Jeigu pilki perdebesiai virš miesto, pučia vėjas, o saulė blykstelėjusi pasislepia ir juodas kaip gumulas debesėlis prapliumpa lietum, o už keliolikos žingsnių šviečia saulė ir vaivorykštės lankas – kaip arka į šiltų saulės spindulių ruožą, – ar ne ruduo? [...]

Gal todėl jo vaizduotėje – ta trapi tolimos vaikystės akimirka, kai buvo ne taip, kaip dabar, kai visi (net arklys) saugojo jį nuo pavojų, kai visi žinojo, kad šiandakt bus šalna, ir žinojo, ką reikia tada daryti.”

Šios dvi citatos – iš pirmosios B. Radzevičiaus knygos – apsakymų rinkinio *Balsai iš tylos* (1970). Ir dabar, kai nuo ano pirmojo įspūdžio praėjo nemaža laiko, skaitydamas apsakymą „Šiandakt bus šalna“, pajunti užplūstant jaukų, gerą jausmą. Kas gi tame apsakyme, tame vaizdelyje yra nepaprasta, kur įtaisytas tas traukos magnetas? Kas žadina tavo mintis ir pajautas visuose B. Radzevičiaus apsakymuose? Šito klausiu visada, kai susiduri su tikra kūryba (tegu ir telpančia į tris puslapius). Ar nebus tas magnetas įdėtas į visumą, kurią sudarytų tokios dalys: vaikystė su jos pirmaisiais įspūdziais, su pirmu gamtovaizdžiu akyse, su pirma suvokta išmintim: prigimties duotas gebėjimas sugerti viską, ką tik likimas lėmė pamatyti, suprasti, įsidėmėti – ir juoda, ir balta. Mažiausios skeveldros suvokimas mūsų būties rate.

Kas gi yra nepaprasta apsakyme „Žmogus sniege“? Šit trumpas jo turinys. Žiemą į kaimo pirkia užklysta dvi moteriškės su ryšuliais, pilnais brangių kailių. Jos prašosi pavėžinamos iki miestelio. Tėvas neturi kada, važiuoti pasišauna vaikas. Kad nesušaltų, namiškiai jį šiltai aprenčia. Pakely pamatęs slidžių vėžes, jis pagalvoja, kad čia bus slidinėjęs jo pusbrolis. Privažiavus miestelį, viena moteriškė įspraudžia jam pinigą, ir vaikas norėtų krautuvėj nusipirkti žiebtuvėlį. Bet krautuvė jau uždaryta. Grįždamas paveža bekojį žmogų, kuris pasipasakoja kojų netekęs rusų-japonų kare. Namų pargrįžęs vaikas skundžiasi nušalęs kojas, motina vos jas atitrina. Tėvai neatsistebi – taip apavė, taip apmuturiavo – ir sušalo! Šit bemaž ir visas siužetas, tačiau, taip jį nupasakodami, beveik nieko nepasakėm, nes tame kūrinyje (kaip ir daugelyje B. Radzevičiaus apsakymų) yra dalykų, kuriuos nelengva apibrėžti. Apsakymo kraują varinėja didelis mechanizmas, kurį sudaro dialogai, žvilgsniai, judesiai, gamtovaizdžiai, charakterių plastika... Ir magiškos pilnatvės sakinytis, lipdantis meniškąją kūrinio tikrovę.

Vien vaikų – broliukų ir sesutės – santykių moduliacijos galėtų sudaryti vos ne novelę. Kaip sesutė stengiasi vyresnįjį broliuką sumenkinti, pašiepti (važiuoja tai jis, o ne ji!) ir kaip broliukas prieš ją pučiasi, nori pasirodyti vyriškesnis! O pats mažasis spokso ir į suaugusius, ir į vaikus – jis dar priklausomas nuo visų... Arba – tėvo būseną apsakymo pradžioje, kai motinai užklydėlės siūlo pirkti brangių kailių; tėvas skubiai atšauna, kad greit jis pats tų kailių turės, prispėdė žvėrimis kilpų, – tuo pačiu išliedamas ir subtilų pyktį, ir nuoskaudą, kad jo žmona tokių kailių turėti negali (vaiko motina, moteriškėms pasiūlius pirkinį, nurausta...). O berniuko kelionė su moteriškėmis į miestelį! Viskas čia paslaptinai reikšminga, viskas įmontuota į uždarą, kiek liūdną, bet labai skaidrų vienkiemio žmonių gyvenimo ratą. Artėjantis vakaras, šaltis, slidžių vėžės, tiltas, vaiko prisiminimai, už nugaros likę jaukūs namai – toks įspūdis, lyg būtum nuvirtęs aukštiekninkas pievoje, matytum tikrai mėlyną dangų, o begalinės, didžiulės gyvasties plakimą tau bylotų kiekvienas vabalas, krebžtelėjimas, paukščio balsas, žodis, atklydęs nežinia iš kur, ir jeigu tolybėje dar išgirstumei varpo garsą – pasirodytų, kad visa žmogaus gyvenimo atkarpa paklota tau prieš akis.

Lyg muzikos kūrinio natos išdėstytos apsakymo herojų būsenos, kai vaikas grįžta namo iš tikrųjų sušalęs – sesutė kiek veidmainingai, iš vaikiško „principo“ džiūgauja, kad jos buvo teisybė: brolis dar joks vyras, tik vaizduoja; tėvas ir motina negali atsistebėti, kaip čia atsitiko, kad jis pašalo kojas... Berniukas pasipasakoja pavėžinęs *bekojį*, o tėvams tai nedaro įspūdžio – tą invalidą žmogų jie seniai pažįsta. Baisus čia daiktas!..

Suminėti ir nesuminėti apsakymo „sraigteliai“ (jų yra labai daug), be jokių abejonių, sukurtų reljefišką, jaukų „gyvenimo paveikslėlį“, bet autoriui to neužtenka: jis prasigrežia tikrai prie stebuklingo taško – berniukas kojas juk nušalo todėl, kad už jo nugaros, rogėse, važiuo tasai bekojis žmogus, kojų strampus apsikaustęs skarda, ir kojų jis neteko tenai, Mandžiūrijoj, kai buvo sužeistas ir kai šliaužė per sniegynus, – *anas* speigas, *ano* laiko žmogaus nelaimė nematoma perėjo į vaiko kojas! O namie dar stebisi – ne tik sesuo, bet ir tėvai – taip šiltai apavė!.. Ir vaikui belieka tvirtinti, kad lauke yra šalčiau, negu visi mano. Šitokie dalykai – iš tikrųjų didelio regėjimo paslaptys!

„Žmogus sniege“ – vienas būdingesnių B. Radzevičiaus apsakymų. Bet ir kituose randame tą patį jaudinantį švelnų žmonių gerumą (nors žmonių likimai arba net patys žmonės būtų komplikuoti, kartais ir žiauroki), to gerumo pilna visa kūrinių erdvė. Šalia apčiuopiamų dalykų (siužeto, charakterių, idėjų, gyvų vaizdų) visada aptinkame ir kitą klodą, atsiveriančias sunkiai nusakomas žmogaus egzistencijos platumas. Jas sukuria autoriaus sielos balsas, to balso tembras, kūrėjo asmenybės spalvos.

Prigimtis jam skyrė neįmanomai daug: skrupulingai justi savo ir kitų sielos virpesius, minčių, siekių užuomazgas ir visa tai susieti su laiku, su jo nuostatomis ir – bene svarbiausia – įvardyti, nusakyti, kas tai yra. Įvardyti, bet primygtinai nerodyti pirštu: jautrus, pagavus žmogus turi viską suprasti iš to nuotaikų ir minčių karkaso, kurį autorius sukuria. Net nustembi; tikrai pirmą kartą skaitai jo kūrinių, o rodos lyg ataidi girdėtas balsas; tai iš visuotinumų, iš bendrumo, gal net iš bendros tylos atėję balsai. Prieš dvidešimtmetį ar net daugiau metų, kai B. Radzevičius dar mokėsi vidurinėje mokykloje ir vakarais sėdėjo prie knygų, literatų spaudoje pradėta kalbėti apie „mąstančiąją prozą“, intelektualiąją lyriką lietuvių literatūroj. Dabar, kai esame susipažinę su didžiūma B. Radzevičiaus kūrybos, galime neabejodami pasakyti, kad būtent šitokios prozos pastraipos jau liejosi šviesiaplaukio paauglio galvoj. Liejosi labai natūraliai, paklusdamos prigimties balsui – į Vyžuonų vienkiemį neišsvengiamai nusileido tokia būtinybė. Anksčiau skaitėme nuotrupas iš jo draugų prisiminimų, kur sakoma, kad jis studijavo filosofus ir didžiuosius menininkus. Šitos jo studijos, kaip atrodo iš kūrybos, dienoraščių ir pastabų, buvo nerimo, susimąstymo, suklusimo valandą užplūstantis noras nubėgti pas išmintingą kaimyną, pas gerą draugą, išsakyti savo mintis ir pasiklausyti, ką galvoja jis.

Permąstydamas galybę atsitikimų, faktų ir faktelių, tyliai, dažnai tik vienvėde sielodamasis dėl žmogaus menkystės, nesąžiningumo, brutalumo, nenoro stiebtis aukščiau, beveik jau sugalvojęs, kaip šitą patirtį ir savo moralinį imperatyvą iškloti popieriuje, B. Radzevičius įnikdavo į didžiųjų žmonių knygas. Tvirta prigimties nuojauta nuvedavo jį būtent tenai, kur daugiausia jis galėdavo gauti. Paskalis, sakysim, pastaraisiais laikais nebuvo madingas, bet B. Radzevičius įnikna į jį studijuoti (apie tai užsiminė *Nemuno* žurnalo anketoje 1981 m. 3 Nr.). Didžiųjų rašytojų ir filosofų studijos – tai tik jo kūrybinio talento paliudijimas. Studijuojama ne todėl, kad būtų galima išsirašyti kokią citatą, o todėl, kad ieškoma atsakymo, patvirtinimo ar paneigimo. Originalios išvados, apibendrinimai jau susiklostę B. Radzevičiaus sąmonėje, susiklostę *lietuviškai*. Net ir po daugelio metų, reikia manyti, ne vienas jo raštų skaitytojas stebėsis, kaip lengvai šis žmogus kalbėjo apie sudėtingus dalykus, kaip graškčiai, elegantiškai, paprastai mokėjo pasakyti. Tai patvirtinimas, kad natūrali, iš vidaus einanti mintis pasakoma paprastai, kad tikra mintis ir tikras jausmas turi tikrą savo brolių – žodį. Skaitai B. Radzevičiaus kūrybą, ir apima džiaugsmas, kad kartu su mumis, mūsų laikais kūrė žmogus, savitai, originaliai prisilietęs prie išminties perlų, pasakęs tai, ką ne vienas nujautėme, bet nemokėjome, nesugebėjome pasakyti. Laikas jau liudija, o su metais dar labiau liudys, kokie prasmingų pajautų klodai sudėti B. Radzevičiaus puslapiuose.

Jo kūryboje slypi, sakytume, bendri žmogaus siekių, svajonių, praradimų „genai“, ir tuo pačiu savo žmonių likimuose, savo kalvose, vieškeliuose, savo Užpelkiuose ir savo Vilniuje, savo lyg stebuklas plazdančioje Aukštaitijos šviesoje B. Radzevičius yra mūsų laiko, mūsų aplinkos, mūsų nuojautų ir minčių pagimdytas rašytojas.

Dar vienas svarbus momentas – tiesos, sąžinės, moralinės atsvaros problema jo kūryboje ir gyvenime. Atsiminimų nuotrupose švystelėjusi viena kita detalė rodo nepaprastą šio rašytojo tyrumą; jį skaudindavo neteisybė, melas, sąmoningas prisitaikymas, įsitikinimų ar dvasinės nuostatos aukojimas fizinei gerovei. Tiesa buvo jo kūrybos turinys ir forma. Žmogiškumas – jo kūrybos gelmių gelmė, prasmė ir atrama. Jo jausmas, virpantis lyg kūdikio, yra tramdomas vyriškos išminties, nutylėto vidinio džiaugsmo, kurį žadina egzistencijos pilnatvės ilgesys.

Vyžuonų vidurinės mokyklos mokytojas, B. Radzevičiaus klasės auklėtojas P. Kiškis prisiminė paskutinį susitikimą su savo auklėtiniu 1980 metų vasarą, kai klasė minėjo mokyklos baigimo dvidešimtmetį. Buvo jau vėlus laikas, daug kas nutarė apsinakvoti. Bronius atrodė paniuręs, liūdnas, o kviečiamas likti, pasakė eisiąs aplankyti jaunystės vietų, kurių senokai nematęs¹. Tačiau niekur jis nevaikščiojo, sėdo į pirmą pasitaikiusią mašiną ir išvažiavo į Vilnių, o paskui namuose niršdamas ir jaudindamasis pasakojo apie klasės draugą, kuris susitikime pasakė kalbėsiąs ne vien savo, bet ir savo darbovietės vardu.

Kažin, ar visai teisingi žodžiai, jog talentas yra mokėjimas dirbti. Bet šita B. Radzevičiaus, rašytojo, savybė yra stačiai įspūdinga. Maža pasakyti, kad daug dirbo – momentais tiesiog su įniršiu puldavo tuščią puslapį, primargindamas jį veržte išsiveržusių sakinių, kartais sklandžių ir nuoseklių, kartais trūkinėjančių, griūvančių į prarają... Šitiek per tokį trumpą laiką vargu ar yra parašęs nors vienas mūsų rašytojas! Taisydavo labai daug, braukydavo, taisydavo iš naujo. Šalia ar viršuj – kur likdavo vietos – žodžiai: „Lėkšta“, „Ne“, „Ką daryti?“, „Šiukšlės“ – rodo jo nuolatinį nepasitenkinimą, tobulumo siekimą. „Nuosėdos. Kažkur užsikerta... Ar ne per daug ekstazės? Kur prilipdyti šias nuotrupas, kurios beveik galėtų gyventi savarankiškai, tačiau negali?“

„Falšyva gaida. Todėl neįforminta, neįprasminta... Stengiuosi tai kompensuoti ekstaze. Abejotina kompensacija... Pernelyg daug patoso...“ – šitaip „moko“ save kitoje vieno apsakymo pusėje.

Nuolatinė darbo įtampa gilino ir stiprino įgimtą pastabumą, miklino dėmesį, minties išraišką. Neregėto gražumo pastebėjimai jo prozoje yra tarsi kokie brangakmeniai: „Jeigu vasara – ten, virš dirvonėlio, virpa įkaitęs oras, sausos obelių šakos, karštame smėlyje kapstosi vištos, į standžią pajuodusią žolę įbridusi motina, aitrus vėjas bloškia jai į veidą, nuplikintą karščio, ir toks žiogų sparnelių plazdėjimas – lyg dirvonu bėgtų liepsna.“ Arba – rudenio tylos nusakymas: „Klauskime, ką reiškia ši tyla, kaip šalis, užrištas ligoniui ant kaklo...“ Kas gali tokius dalykus pakartoti ar pamėgdžioti? Maža pasakyti, kad tai gražu, prasminga ar įdomu – graži, tauri, sakytume, visaregė kūrėjo siela, apdovanota sugebėjimu rašyti paslaptinius meno vaisius: „O rytą saulė vėl patekėjo. Grubaus vėjo nuplėštos debesų plėnys sustingo vandens išskalautam danguj savo buvusio greičio ekspresija. Visa gamta, rodėsi, sukrėsta, ir medžiai, lyg netikėdami šia ramybe, dairėsi į debesų skutelius“. Ar nepanašus vaizdas į tą, kuris prieš tūkstantmečius galėjo būti kur nors prie Babilono upių, pasaulio pradžioje?

Negali atsistebėti, kaip šis žmogus jautė pašaukimą kūrybai, tai pirmajai meilei, kuriai net dienoraštyje paskirta didžiama puslapių: visa egzistencija sukklususi, įsitempusi, kiekvieną valandą ji lipdo savo pasaulio modelį – iš žodžių, vaizdų, pasakymų, straipsnių laikraščiuose, moterų žingsnių senamiesčio gatvėmis, girto sielos protrūkių. Tik retkarčiais šmėsteli kokia kasdieniškesnė, žemiškesnė smulkmena, susijusi su koku sutiktu žmogum, bet nuo jos čia pat vėl bėgama prie kūrybos, pasiduodama improvizacijoms: „Žodžių despotija. Šitą žodį sviedžiau kaip geležį į kampą, šitą pamerčiau šnypščiantį, apsinuodijau anglies dvideginiu, šitą atstūmiau, atbloškiau nuo savęs. Kurtūs, kurtinantys, lekiantys

¹ Papasakota šio str. autoriui 1983.VI.3.

įkandin raketų ir palydovų, sklindą iš televizijos bokštų, žodžiai granatos, skeveldros, spąstai. Tavo mintis eina tarsi per užminuotą lauką ir sprogsta, sprogsta.”

Ir dar: tai, ką Gėtė pavadino „das ewig Weibliches“. Tai būtų didelė tema, kurią išnagrinėję galėtume atskleisti lietuvių literatūroje labai įdomų rašytojo kūrybos sluoksnį. Moteriškumo pradas būtyje – filosofinis klausimas, susijęs su tvarumu ir pastovumu, su tobulybe, su didžiaisiais idealais, kūrybos prasme ir esme. Moteriškasis būties pradas į B. Radzevičiaus raštus yra taip įsismelkęs, kad netgi jo peizažai daug kur subanguoja moters grožiu... „Ten, kur trūksta kūrėjo minties, turi pasirodyti moteris, prikaustyti prie savęs akis“, – rašo jis viename apsakyme. „Ir vis dėlto aš noriu tikėti, – pasižymi dienoraštyje (1979.IV.12), – noriu įrodyti ir sau, ir kitiems, kad dviejų žmonių susitikime gali ir turi būti kažkas švento, juos pranokstančio, tauraus, didingo, ir kad moters reikia ieškoti kaip savo sielos, ir kad galima jei ne meilė, [tai] kažkas daugiau – artumas, begalinis artumas, sielų ir kūnų artumas.”

B. Radzevičiaus kūryba tarytum karšta lava. Griūtį ji verčiasi nuo kalno, jos truputėlį baugu – rodos, gali nutrūkti iki gaudesio įtempta styga; ji turėtų šokiruoti tą, kuris jaukiai apsiprato su „taikomąja“ proza. Tačiau tas, kuris į B. Radzevičiaus kūrybą bent kartą panirs atvira širdim, išeis ilgam laikui sukrestas, susimąstęs nudžiugintas ir nuliūdintas ir – ko visu gyvenimu, visa esybe taip troško B. Radzevičius – ar tik ne geresnis ir protingesnis? Yra jo kūryboje kažkas biliūniško ir švelnaus, yra šiuropiai šiuolaikiško, išmintingo ir tragiško. Neramu dėl šio pasaulio destruktivumo, ir vis tiek nepalieka graudus džiaugsmas, kad esi, kad gali stebėti ir stebėtis; kad žinai esąs gyvas ir kai ką suprantąs. Liūdna, o gyventi vis tiek gera, junti ir pavasarį, ir vasaros kaitrą, ir rudenio geltonumą, suvoki moters grožį, nujauti žodžiais nenusakomą begalinę gyvenimo tąsą.

„Menkas tas, kurio gyvenimas išsitempa tik „čia“ ir „dabar“ rėmuose. Tai dargi ne gyvenimas, mažai ko jis vertas. Atimkite iš manęs viską, nieko pagaliau man ir nereikia, palikite šitą langą“, – sako B. Radzevičius viename apsakyme. Dienoraštyje (1978.IV.28) randame tokius žodžius: „Gyvenimui nereikia nei pernelyg didelės išminties, nei aiškiaregiškumo, nei patoso, tokia gyvybė negalėtų ilgai tvirti, ji turi dalinti save racionaliai, mažomis dozėmis, po trupinėlį, nuolat tramdydama jausmus, kurie, staiga prasiverždami, daro mus tokius... kokie esame štai šią akimirką, išlėkdami kažkur už ribos, anapus...”

Po truputėlį savęs dalinti B. Radzevičius neišmoko: ne ką daugiau kaip pusmetį jis rašė romano antrąją dalį! Puslapių puslapiai – taisyta, rašyta iš naujo, derinti likę pirmosios dalies epizodai. Iš viso – apie pusantro tūkstančio mašinraščio puslapių! O tuo pačiu metu juk turėjo dar ir tarnybą. Neįmanomai didelių dvasinių ir fizinių jėgų pareikalavo šis darbas, nes jo romanas – tai ne epizodų, istorijų rašymas, o skaudus įžvalgas, jautraus žmogaus balsas.

1980 m. spalio 10 d. Bronius Radzevičius pasitraukė iš gyvenimo. Tai skaudžiai palietė visus, kas buvo vienaip ar kitaip su juo susijęs. Klausimas, į kurį keletu žodžių neįmanoma (jei apskritai įmanoma) atsakyti, iškilo visiems. „... ne, ne mirties bijau, bijau būti atskirtas, absoliučios beprasmybės bijau, atsitiktinumų, pigaus [...], pernelyg monotoniško [...], apgailėtino, hospitalizuojamo egzistavimo. Vienas likti nebijau, bijau netikėt, nesivilti, nejausti slaptos palaimos, nelaukti jūsų, tolimieji draugai...”

Šitie jo žodžiai, įrašyti tarp savų eilėraščių puslapių, gali tikrai padėti nujausti tragiškąją B. Radzevičiaus gyvenimo akimirką. Taip be atokvėpio dirbant, taip plačiai atveriant duris visiems būties vėjams, gyvybės siūlas įsitempė iki grėsmingos ribos.

Ir vis tiek: „Mes negalėsime pasakyti, kad... „mums krovė naštą ne pagal pečius“ – nėra lengviau, kai tos naštos nebeįžiūrima, ne geriau, kai jos iš viso nėra – kur tada tavo kelias?“¹

Bronius Radzevičius, *Link debesijos*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 5–25.

¹ B. Radzevičiaus atsakymai į anketą. – *Nemunas*, 1981, Nr. 3, p. 16.